

Καπιταλισμός και κρίση

του Γιάννη Μηλιού

1. Κρίση και χρηματοπιστωτικοποίηση

Η χρεοκοπία τον Σεπτέμβριο 2008 της Lehman Brothers, τέταρτης σε μέγεθος επενδυτικής τράπεζας των ΗΠΑ, έκανε σύντομα σε όλους κατανοητό ότι ο καπιταλισμός σε παγκόσμιο επίπεδο εισερχόταν σε μια κρίση, που η έντασή της δεν είχε προηγούμενο κατά την μεταπολεμική περίοδο.

Στις σχετικές συζητήσεις διεθνώς πήραν αρχικά το πάνω χέρι οι ετερόδοξες προσεγγίσεις κεϋνσιανής κοπής ή αφετηρίας. Προβλήθηκε έτσι, ακόμα και από τον «έγκυρο» οικονομικό τύπο των ΗΠΑ και της Ευρώπης, η άποψη ότι η ηγεμονία του παγκοσμιοποιημένου χρηματοπιστωτικού κλάδου της οικονομίας παράγει μια ιδιαίτερα αρπακτική εκδοχή καπιταλισμού, η οποία εγκλείει ενδογενώς τάσεις προς δημιουργία κρίσεων. Στη σχετική συζήτηση, ο όρος χρηματοπιστωτικοποίηση υποδηλώνει το φαινόμενο της αυξανόμενης σημασίας των χρηματοπιστωτικών αγορών, των χρηματοπιστωτικών κινήτρων, και των χρηματοπιστωτικών ελίτ, τόσο σε εθνικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Η γενική αυτή οπτική κυριαρχεί επίσης σε πολλές μαρξιστικές συζητήσεις. Από ένα μεγάλο αριθμό θεωρητικών που επηρεάζονται από τον μαρξισμό, έχουν διαμορφωθεί δυο κατευθύνσεις ερμηνείας: είτε ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός δεν κατόρθωσε να αποκαταστήσει την κερδοφορία του κεφαλαίου (το ποσοστό κέρδους) σε υψηλά επίπεδα, είτε, αντιθέτως, προχώρησε υπερβολικά προς αυτή την κατεύθυνση (των υψηλών κερδών), παραχωρώντας στην εργατική τάξη εισοδήματα ανεπαρκή για την κατανάλωση του κοινωνικού προϊόντος. Και στις δύο περιπτώσεις, ο χρηματοπιστωτικοποιημένος καπιταλισμός εμφανίζεται να είναι παγιδευμένος σε μια διηνεκή κρίση, το τέλος της οποίας δεν είναι άμεσα ορατό.

Εντούτοις, η χρηματοπιστωτικοποίηση αποτελεί οργανική εξέλιξη, και όχι παραμόρφωση της καπιταλιστικής παραγωγής.

2. Ο Μαρξ και η χρηματοπιστωτική σφαίρα

Οι χρηματοπιστωτικές αγορές αποτελούν αφενός μηχανισμούς χρηματοδότησης και αφετέρου τόπους συστηματικής αποτίμησης δεδομένων και συλλογής πληροφοριών, και επομένως εργαλεία αξιολόγησης με σημαντικές συνέπειες για την οργάνωση των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας. Η χρηματοπιστωτικοποίηση αναπτύχθηκε έτσι ως μια τεχνολογία εξουσίας, με σκοπό την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας.

Όταν ο Μαρξ περιγράφει την κοινωνική φύση των χρηματοπιστωτικών αγορών, εισάγει την έννοια του «πλασματικού κεφαλαίου», και μιλάει για φετιχισμό. Θέλει να επισύρει την προσοχή μας στο γεγονός ότι οι κινητές χρηματοπιστωτικές αξίες (μετοχές,

ομόλογα, παράγωγα ...) αποτελούν πραγματοποιημένες μορφές εμφάνισης της κοινωνικής σχέσης του κεφαλαίου. Αποτελούν δομικές αναπαραστάσεις των καπιταλιστικών σχέσεων, οι οποίες συσκοτίζουν την ταξική φύση των καπιταλιστικών κοινωνιών, ενώ ταυτόχρονα, σηματοδοτούν και προκαλούν τον κατάλληλο τρόπο συμπεριφοράς που απαιτείται για τη δραστική αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας.

«Το χρήμα [...] γίνεται από μια αξία δοσμένου μεγέθους, σε αυτοαξιοποιούμενη, αυτοαυξανόμενη αξία. Παράγει κέρδος [...]. Έτσι το χρήμα, εκτός από την αξία χρήσης που έχει σαν χρήμα, αποκτάει μια πρόσθετη αξία χρήσης, συγκεκριμένα, την αξία χρήσης να λειτουργεί σαν κεφάλαιο. Η αξία χρήσης του συνίσταται εδώ ακριβώς στο κέρδος που παράγει, όταν έχει μετατραπεί σε κεφάλαιο. Με την ιδιότητα αυτή του δυνητικού κεφαλαίου, του μέσου για την παραγωγή του κέρδους, το χρήμα γίνεται εμπόρευμα, ένα εμπόρευμα όμως *sui generis*. Ή πράγμα που καταλήγει στο ίδιο, *το κεφάλαιο σαν κεφάλαιο γίνεται εμπόρευμα*» (Το Κεφάλαιο, τ. 3ος: 427-28, η υπογράμμιση προστέθηκε).

Το χρήμα λειτουργεί ως ανεξάρτητη έκφραση της αξίας και το κεφάλαιο έχει γίνει εμπόρευμα το ίδιο, όταν το θεωρήσουμε στην πιο αναπτυγμένη μορφή του. Αλλά εξίσου σημαντικό είναι ότι: «Στο τοκοφόρο κεφάλαιο η σχέση του κεφαλαίου φθάνει την πιο εξωτερική και την πιο φετιχιστική μορφή της» (όπ.π.: 493).

Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, όταν η χρηματοδότηση μιας μεγάλης εταιρείας εξαρτάται από τις χρηματαγορές, κάθε υποψία ανεπαρκούς αξιοποίησης συμπιέζει τις τιμές των μετοχών και των ομολόγων (τις τιμές του κεφαλαίου ως εμπορεύματος), και αυξάνει το κόστος χρηματοδότησης. Οι δυνάμεις της εργασίας στο έντονα ανταγωνιστικό περιβάλλον της επιχείρησης, αντιμετωπίζουν το δίλημμα του να αποφασίσουν εάν αποδέχονται τους δυσμενείς όρους του εργοδότη, που συνεπάγονται υποχώρηση της διαπραγματευτικής τους θέσης, ή εάν, μέσω της «άκαμπτης» μαχητικής τους στάσης, θα συμβάλουν στο ενδεχόμενο κλεισίματος της επιχείρησης (μεταφοράς του κεφαλαίου σε άλλες σφαίρες παραγωγής ή σε άλλες χώρες). Τελικά, το δίλημμα δεν είναι μόνο υποθετικό, αλλά διατυπώνεται «προληπτικά»: *ή αποδέχεσαι τους νόμους του κεφαλαίου, ή ζεις με μεγαλύτερη ανασφάλεια και ανεργία.*

3. Η εγγενής οικονομική αστάθεια του καπιταλισμού

Οι χρηματοπιστωτικές αγορές έχουν τη διπλή λειτουργία της αξιολόγησης και της αποτελεσματικής οργάνωσης των οικονομικών δρώντων (επιχειρήσεων, κρατών, νοικοκυριών ...), και ταυτόχρονα της προώθησης μιας ιδιαίτερης μορφής χρηματοδότησης. Επομένως, η χρηματιστικοποίηση δεν είναι το αποτέλεσμα μιας μοιραίας και επίμονης ανικανότητας του καπιταλισμού να αποκαταστήσει την κερδοφορία ή να πραγματοποιήσει την υπεραξία. Η χρηματιστικοποίηση εισήγαγε ένα σύνολο καινοτομιών που διαμορφώνουν ένα νέο είδος ορθολογικότητας για την προώθηση των στρατηγικών εκμετάλλευσης που βασίζονται στο κύκλωμα του κεφαλαίου. Οι νέες αυτές ορθολογικότητες της χρηματιστικοποίησης προϋποθέτουν και διαπλάθουν στάσεις συμμόρφωσης με τους κανόνες του καπιταλιστικού συστήματος.

Η πρόσφατη κρίση συνιστά στην πραγματικότητα την κατάληξη μιας έντονης ανέλιξης της ταξικής πάλης στους κόλπους των σύγχρονων κοινωνικών σχηματισμών. Η έκρηξη των χρηματοπιστωτικών παραγώγων και των καινοτόμων μορφών διαχείρισης κινδύνου συνέβαλαν ασφαλώς στην πυροδότηση και ταχεία διάδοση της κρίσης, αλλά δεν ήταν η αιτία της. «Αιτία» της κρίσης συνιστά η συμπύκνωση του συνόλου των αντιφάσεων που διέπουν το καπιταλιστικό σύστημα. Οι κρίσεις είναι εγγενές φαινόμενο του καπιταλισμού.

Οι νέες αυτές ορθολογικότητες που συγκροτεί η χρηματιστικοποίηση, ωθούν πάντως στην κατεύθυνση μιας υποτίμησης των κινδύνων. Ο σύγχρονος καπιταλισμός είναι παγιδευμένος σε μια διελκυστίνδα μεταξύ της ανάγκης να είναι «αποτελεσματικός» και της υποτίμησης των κινδύνων. Η καπιταλιστική οικονομία είναι από τη γένεσή της εγγενώς ασταθής. Όχι όμως επειδή, όπως υποστηρίζουν οι κεϋνσιανής έμπνευσης προβληματικές, η χρηματοπιστωτική σφαίρα «αυτονομείται» από την «πραγματική οικονομία», αλλά διότι είναι αστάθμητα τα αποτελέσματα της πάλης των τάξεων, που καθιστούν πάντα αβέβαιες τις προβλέψεις αποδόσεων του κεφαλαίου.

Είναι συνακόλουθα αδύνατο να προβλέψουμε την ακριβή στιγμή που θα ξεσπάσει η επόμενη μεγάλη κρίση της παγκόσμιας οικονομίας.

4. Αντίσταση στη χρηματιστικοποίηση;

Από όσα προηγήθηκαν προκύπτει ότι η όποια «πάλη» κατά της χρηματοπιστωτικής σφαίρας δεν είναι δυνατόν, αφ' εαυτής, να εγγυηθεί την ανατροπή του καπιταλιστικού καθεστώτος, εφόσον από μόνη της δεν αμφισβητεί την καρδιά της καπιταλιστικής εξουσίας, που βρίσκεται στην κεφαλαιακή σχέση και το αστικό κράτος. Μια κεϋνσιανή πολιτική περιορισμού και ελέγχου της χρηματοπιστωτικής σφαίρας δεν εξαλείφει, ούτε αποσυνθέτει τις καπιταλιστικές σχέσεις εξουσίας, αλλά ουσιαστικά επιδιώκει να τις νομιμοποιήσει ως «παραγωγικές» και «δίκαιες». Υπ' αυτή την έννοια, η όποια πάλη εναντίον της σύγχρονης χρηματοπιστωτικής σφαίρας θα πρέπει να συνδέεται με ένα γενικότερο αντικαπιταλιστικό σχέδιο το οποίο, μεταξύ των άλλων μετώπων, θα πρέπει να επιδιώξει την κατάληψη και καταστροφή του καπιταλιστικού κράτους...